

Г.В. Калмиков
**СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНА
ПАРАДИГМА У
ГУМАНІСТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
ВЗАЄМИН ОСОБИ І
КОЛЕКТИВУ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ТВОРЧОСТІ
В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Досить звернутися до роздумів Василя Олександровича щодо *взаємин* людини з людиною, людини з колективом, щоби зрозуміти, наскільки гуманістичними були його погляди й наскільки він турботливо та дбайливо піклувався про людину, її стосунки з навколишнім світом. Піклування людини про людину, відповідальність людини за людину, відповідальність людини перед суспільством – ось ті гуманістичні постулати, якими пройнята кожна педагогічна праця педагога-гуманіста. Стосунки між людьми, за В.О.Сухомлинським, розкриваються насамперед у праці на благо людей; а в тому, як людина працює для інших, виявляється її гуманізм. Взаємини відтворюються у свідомості людей через їхню конкретну діяльність. Зокрема, у таких учинках, як допомога, співучасть, співпраця, милосердна підтримка тощо.

Як уважав В.О.Сухомлинський, школа – це *святе місце гуманності*, добра й правди, де має панувати повага до людської гідності, взаємодовіра вихователів та вихованців, віра в людину. З цього приводу педагог писав: “Завданню піднесення людини я завжди прагнув підпорядковувати життя колективу як часточки суспільства [9:93]”. Формується гуманність, як вважає педагог, з найнепомітніших речей: з віри в людину, у добре

початок в ній, з творення добра нашими стосунками. Саме гуманізм, людяність, є тією основоположною підвалиною педагогічної творчості В.О.Сухомлинського, на якій вона формувалась і розвивалась, а сьогодні – визначає базові принципи суб'єкт-суб'єктного спілкування дітей і дорослих.

Проблема суб'єкт-суб'єктної взаємодії індивідів залишається однією з провідних проблем сучасної гуманітарної науки, зокрема філософії, соціології, психології, педагогіки, культурології, політології, масової комунікації тощо. Вона досліджувалася такими вченими, як: О.В. Брушлинський, К.О. Абульханова-Славська, С.Л. Рубінштейн, В.В.Давидов, О.О.Леонтьєв, Т.О. Піроженко тощо. Проте проблема суб'єкт-суб'єктного спілкування достатньо не розглядалася з позицій гуманізму, як не досліджувалася й педагогічна гуманістична спадщина В.О. Сухомлинського з позицій суб'єкт-суб'єктної взаємодії особистостей у суспільстві.

Отже, мета статті: проаналізувати й висвітлити положення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, які розкривають гуманістичні суб'єкт-суб'єктні взаємини особи й колективу та стають провідними в сучасних технологіях виховання і розвитку дитячих особистостей, дитячих колективів.

Вся багатогранна творча спадщина В.О. Сухомлинського насичена ідеями істинного гуманізму. Учений утверджує методологічні засади та психолого-фізіологічне обґрунтування гуманістичного підходу до процесів

виховання й навчання під впливом психолого-фізіологічних поглядів вчених, зокрема, відомого фізіолога Банцікова. Спираючись на його погляди, В.О. Сухомлинський наголошував: “Протягом тисячоліть виграш у боротьбі людини за існування визначався в основному мускульною силою і такими грубими властивостями нервової системи, як сміливість, жорстокість, упертість. А зараз життєдіяльність людини залежить виключно від найтонших найскладніших механізмів нервової системи. Ці ж механізми якраз найбільш вразливі. Наш вік – це вік тонких нервових процесів. Він потребує особливого підходу до виховання. На тонкі механізми треба впливати тільки тонкими засобами [1:5-6]”. Таке трактування, на думку В.О. Сухомлинського, допоможе зрозуміти педагогам особливості процесу гуманістичного впливу вихователя на вихованця в наші дні.

Ще в 50 – 60 роки, прогностично розглядаючи гуманізацію на суспільному та державному рівнях як принцип існування взаємин між людиною й соціумом, Василь Олександрович великою мірою випереджав суспільні науки щодо розв’язання проблем гуманізації. Варто зазначити, що лише наприкінці 80-х років науковий термін “гуманізація” подавався тільки як принцип світогляду, в основу якого покладено переконання в безмежних можливостях особи та її здатність до вдосконалення, до вимог особистої волі та захисту громадських прав, у тому числі права на щастя та задоволення потреб, духовно-моральних інтересів, які мають бути кінцевою метою суспільної діяльності.

Гуманізм взаємин людини й колективу, за В.О.Сухомлинським, – це діалектична єдність двох взаємопов’язаних і взаємообумовлених сторін, єдність, що постійно розвивається й видозмінюється. З одного боку, це піклування й відповідальність людини за людину, а також за колектив. Відповідальність людини за людину для життя колективу – це те саме, що цементний розчин для будівництва будинку з цегли: немає розчину – не будується будинок, немає відповідальності людини за людину – немає й колективу. З іншого боку, – це коли весь колектив пройнятий “...духом відповідальності й турботи про ровесника, про молодшого товариша, про старого й немічного, про людину, яка потребує повсякденної допомоги... [4:412]”. Лише така гармонізація відносин між особою й суспільством, уважав Василь Олександрович, може створити “духовну спільність” між людьми.

Отже, гуманізація взаємин тримається на “духовній спільності”, яка, у свою чергу, є тією головною силою, що об’єднує людей. Колектив, згідно з твердженням В.О.Сухомлинського, – це складна духовна спільність людей, які стоять на різних щаблях інтелектуального, ідейного, морального, громадського, трудового, естетичного розвитку, людей різного віку з різними потребами та інтересами незалежно від того, хто це: “...чи першокласник, що тільки-но переступив шкільний поріг”, чи “...випускник-десятикласник, що обмірковує, зважає свій майбутній життєвий шлях”, чи “...сивий ветеран педагогічної праці з великим педагогічним досвідом...” [4:412].

Формування ж колективу з його взаєминами – це не безликий універсальний засіб впливу на всіх вихованців: “Виховувати колектив, створювати його внутрішні інтелектуальні, моральні, емоційні сили – гармонійну єдність виховних впливів на особистість – це означає передусім виховувати розум, моральні почуття, естетичні погляди й уподобання особистості, кожної людини [2:1]”. Колектив як виховна сила діє тоді, коли є *духовне життя особистості*.

Виходячи із цивілізаційних міркувань, Сухомлинський також уважав, що суспільство має проїнятися духом відповідальності й турботи про всебічний розвиток, який може забезпечити гармонію взаємин, уміння розібратися в багатьох складних і, здавалося б, на перший погляд, непомітних залежностях, що виникають між особою та колективом. Необхідно “...відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє я, черпати сили з джерела людської гідності, почуватися не обділеним, а духовно багатим [7:73]”.

Структуру людського світогляду В.О. Сухомлинський розглядав не тільки як систему правильних наукових поглядів на світ, а як “суб’єктивний стан особи”, що виявляється в її почуттях, волі, діяльності. У свідомості має обов’язково бути присутнім і гуманістичний компонент, що позитивно впливає на стан стосунків особи з особою та особи з суспільством.

Гуманізм, взаємовідносин між особою й колективом полягає, на думку Василя Олександровича, у тому, щоб, по-перше, знайти поле для ствердження сил і творчих здібностей людини, пробудити її індивідуальну неповторність. Справжня людська сутність кожного вихованця виявиться в якійсь його особистій, неповторній, відкритій і відшліфованій вихователем грані, яка має засвітитися й зблиснути. Але для цього вихователеві слід допомогти кожному, буквально кожному вихованцю стати *головним* у якійсь справі, навіть у найпростішій і непомітній [12]. В.О. Сухомлинський вважав, що святим є завдання відшукати в кожній людині початок її неповторного таланту і не пропустити щасливого періоду розкриття його творчої самобутності і самостійності, завдяки якому людина не буде на все життя приреченою бути сіренькою, посередньою, звичайною. У цьому велика відповідальність вихователів за людину [12]. По-друге, вважає В.О. Сухомлинський, треба, щоб кожна дитина мала свій улюблений предмет, улюблену працю, виявляла свої індивідуальні нахили, здібності, постійно розвивала їх. Треба, щоб кожен піднявся на свою маленьку вершину, досяг визначних, серйозних (для свого віку, звісно) успіхів, служив у цьому взірцем для інших. Як істинний гуманіст, Василь Олександрович, зважаючи на власний педагогічний досвід, стверджував: “...виховання виходить з такого дуже важливого принципу людяності: немає людини, в якій не були б закладені задатки і можливості для того, щоб вона проявила себе в житті, насамперед у творчій праці, неповторною,

самобутньою красою, талантом [13:81]”.

Враховуючи цей дуже важливий перевірений на практиці принцип виховання, В.О.Сухомлинський був упевнений, що кожна людина вже в дитинстві й особливо в роки отрочтва та ранньої юності має пізнати щастя повноти свого духовного життя, радість праці й творчості. А для реального здійснення принципу людяності Василь Олександрович у працях “Суспільство і вчитель”, “Абстрактний учень і жива людина” переконливо доводив важливу думку, яка стосується змісту навчання й торкається актуальних питань сьогодення, пов’язаних із реформуванням змісту освіти в Україні, зокрема:

– основи наук треба викладати так, щоб вони несли в собі людяність, проникали в душу вихованців;

– людинознавством має бути пройнята вся навчально-виховна робота навчальних закладів усіх рівнів – від дошкільних установ до ВНЗ;

– авторитетному вчителю треба досконало знати свій предмет, глибоко любити його, поєднувати у своєму серці цю любов з любов’ю до дитини [11:113];

– в жодному навчальному закладі, підкреслював він, немає в навчальних планах такого предмета як людинознавство. Можливо, не обов’язково вводити окремі години на цей предмет (хоча як свідчить практика Василя Олександровича – цей предмет дає вагомі результати), але сам дух людинознавства має панувати й у програмах, й у навчальних підручниках, а в роботі вчителя – дух любові до дитини.

Гуманістичність поглядів В.О.Сухомлинського на взаємини знаходить відображення й у його твердженнях, які стосуються необхідності задоволення різноманітних освітніх та розвивальних потреб дитини: “Далеко не кожен стане вченим, письменником, артистом, далеко не кожному призначено відкрити порох, але майстром у своїй праці має стати кожен – це дуже важлива умова всебічного розвитку особистості [5:38]”.

Гуманістичні переконання В.О.Сухомлинського невіддільні від його віри в могутню силу виховання. Педагог не раз заявляв про свою непохитну впевненість у тому, що немає жодної дитини, яка б не могла стати, за належних зусиль вихователів, людиною освіченою, моральною, працьовитою. Віру в дитину, в її розвиток Василь Олександрович називав фундаментом педагогічного оптимізму. Доказом його педагогічного оптимізму є особливий, авторський підхід до гуманізму методів формування особи і колективу. Головний принцип використання методів у В.О. Сухомлинського: “...оберігати дитяче серце від болю, від страждань. Якнайменше необережних душевних доторкань! Дитина має сприймати насамперед добро й виховуватися добром [3:600]”.

Педагог неодноразово застерігав: як вогню бійтеся сильних вольових засобів впливу. Не допускайте, щоб у вашу лабораторію гуманізму увірвався стук кулака по столу й окрик. Василь Олександрович радив вихователям не зваблюватися поганою перспективою побачити

рухливого, сміливого, вічно негамовного пустуна згаслим і приголомшеним, з сумними очами, зігнутих і нещасним, наголошував на необхідності *берегти як найвищу цінність гордість, недоторканість особистої честі дитини, її власну думку, її особистий погляд на все.* Таке ставлення до дитини В.О.Сухомлинський називав *щастям педагога.*

Павлиський педагог-гуманіст звертає увагу педагогів, що від того, в якому співвідношенні перебувають дві якісно протилежні у вихованні речі – утвердження і заперечення (осуд), – залежить мудрість виховання. Вихователів легше працювати там, – зазначав Василь Олександрович, – де переважає утвердження, взаємодовіра, творча співпраця [12].

В.О.Сухомлинський застерігав від гри у людяність (дитина добра, лагідна, слухняна на людях, а наодинці із собою – зовсім інша). У дитячий світ, підкреслював він, не можна механічно переносити принципи, уявлення, закономірності стосунків зі світу дорослих. Василь Олександрович наполягав: у дитини ніколи не буває злого наміру у взаєминах з однолітками чи колективом; буває, що вона помиляється. Тому гуманістичне завдання педагога полягає в тому, щоб допомагати дитині правильно зрозуміти, пережити помилку, і тоді вона всім серцем осягне моральний смисл свого вчинку. Важливо не спровокувати дуже чутливого реагування дитини на звинувачення, навіть на невисловлену підозру в злому умислі, бо на відміну від дорослих, у дитини відкрита, чутлива і незахищена психіка. Серед засобів виховання людяності В.О.

Сухомлинський важливим вважав прив'язаність дітей. Спочатку це прив'язаність до речей, рослин, пізніше до живих істот, до людей. Любов, за Сухомлинським, – це відданість людини людині, духовна готовність людини належати іншій людині, але це не поневолення, а справжнє піднесення дитини, в духовному началі якої – корені людської гідності, гордості, самобутності її. Відома казка Василя Олександровича про Маленьку горбунку, – казка, що вчить дітей дорожити людською відданістю і любов'ю.

Суспільне, колективне, те що хвилює громадськість, уважав Василь Олександрович, має стати глибоко особистим для кожного вихованця в самому стилі мислення між членами колективу; важливу роль тут відіграє відчуття співпричетності кожного до життя суспільства – такий важливий висновок зробив В.О. Сухомлинський, гуманістично розв'язуючи проблеми виховання всебічно розвинутої особистості.

Відоме гуманістичне положення В.О. Сухомлинського, що не слід робити колектив зряддям дисциплінарного впливу на його членів: “Чим менше колектив займається розглядом багатьох конфліктів, тим більшу виховну силу він має”. На цьому наголошує Василь Олександрович у книзі “Сто порад учителям” [10:626].

Гуманістично розв'язував В.О.Сухомлинський і проблеми навчальної діяльності школи, оскільки процес навчання – це насамперед людські взаємостосунки. Ось чому ставлення учнів до навчання зумовлюється передусім ставленням учителя до них, його

душевною теплотою і чуйністю, прикладом і переконанням. Людність учителя (саме людність, а не лібералізм і поблажливість) – шлях не тільки до серця, а й до розуму дитини.

Так, учитель ніколи не повинен забувати, зокрема, про морально-психологічний аспект оцінювання знань учнів. Несправедливо оцінювати лише кінцевий результат навчання – знання, ігноруючи ступінь старанності, ретельності учня. Не можна перетворювати оцінку на погрозу, батіг, як не можна робити з неї й “пряник”. За переконанням педагога, оцінка має окрилювати дитину, бути позитивним стимулом навчання (особливо це стосується молодших школярів) і ніколи – засобом покарання.

Учіння, за В.О.Сухомлинським, тільки тоді стає бажаною діяльністю, коли воно відбувається на тлі багатогранного духовного життя і коли серцевиною цього багатства є гармонія особистого і колективного.

Гуманістичність поглядів В.О.Сухомлинського пов’язана і з його тлумаченням дитячого оптимізму як однієї з категорій прояву взаємин дитини й колективу. Дитячий оптимізм Василь Олександрович розглядав як вияв радості життя. Він уважав, що взаємини особи і колективу мають проявлятися в радості, яку дає людині творча праця, пізнання життя й довкілля.

Висновки. Розуміючи взаємини між дитиною і колективом як поєднання, як гармонію колективного й індивідуального елементів духовного життя, В.О. Сухомлинський у багатьох працях постійно підкреслює, що завдяки

багатогранним взаємостосункам у колективі (ідейним, моральним, інтелектуальним, естетичним) збагачується і зростає не тільки індивідуальність, але й сам колектив. Ця теза В.О. Сухомлинського відкриває його дійсно гуманістичне ставлення до вихованця: “колектив як виховна сила є тоді, коли є гармонія духовного життя особистості. Це надзвичайно тонка і багатогранна річ – гармонія особистостей... Відточування, шліфування граней кожної особистості – перша і найголовніша турбота про гармонію духовного життя колективу [2:4]”.

Освітній заклад, за В.О.Сухомлинським, – це світ тонких людських доторкань до особистості, до її розуму, почуттів, людської гідності. Ось чому завдання вихователя полягають у тому, щоб ці дотики були, з одного боку, найбільш сприятливими для вихованця, а, з другого, виховували в кожній людині глибоку індивідуальну здатність до відповідальності перед суспільством. Без цієї здатності, на думку В.О. Сухомлинського, неможлива свобода людини [7:157].

В.О.Сухомлинський з великою повагою ставився до людей і вимагав такого ж ставлення від інших. Уміння обережно торкатись і водночас не втручатися у крихку й тендітну сферу стосунків між людьми він уважав показником педагогічної та людської мудрості, культури загалом [7: 184]. У В.О. Сухомлинського існує поняття: *гуманна місія школи*. Її він вбачає в тому, щоби вводити дітей у світ суспільства, духовного життя, краси цілком повноцінними і щасливими.

Всі ці гуманістичні положення, сформульовані В.О. Сухомлинським, визначають саме суб'єкт-суб'єктну парадигму взаємодії особистості і колективу.

Перспективи подальших розвідок. Потребує вивчення питання методів, організаційних форм і засобів формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії в педагогічній творчості В.О.Сухомлинського.

ЛІТЕРАТУРА

•Протоколи засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи за 1965–1968 н.р. // Павлиський педагогічно-меморіальний музей В.О. Сухомлинського. – № 5. – А. 1–50.

•Сухомлинський В.О. Засоби виховного впливу вчителя на учнів // Центр. держ. архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Спр. 724. – Арк. 1–31.

•Сухомлинський В.О. Лист про педагогічну етику // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 591–600.

•Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С. 403–637.

•Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С. 7–390.

•Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 551–562.

•Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В.О.

Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С. 55–206.

•Сухомлинський В.О. Розум і руки // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 69–80.

•Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 9–279.

•Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 419–654.

•Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С. 108–122.

•Сухомлинський В.О. Як виховати справжню дитину // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С. 149–416.

•Сухомлинський В.О. Як ми виховали мужнє покоління. – К.: Рад. шк., 1960. – С. 81.

Подано до редакції 11.06.08

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются основные гуманистические подходы к формированию взаимоотношений личности и коллектива, которые выдвинуты В.А. Сухомлинским и определяют стиль общения людей в развитии гражданского демократического обществе.

SUMMARY

The article highlights some basic humanistic approaches to formation of interrelations between a person and collective body. The interrelations pointed out by V.A.Suhomlysky determine the style of people's

communication in a developed
democratic society.